

Elämän ja kuoleman lomittuminen jään sulamisessa

Kati Aakkonen

Jään hautausmaa

Beaufortinmerellä Kanadan ja Alaskan pohjoispuolella on perinteisesti kypsynyt iso osa Pohjoista jäämerta peittävästä usean vuoden ikäisestä jäästä. Merivirta – nimeltään Beaufort Gyre – saa talvella syntyneen jään kiertämään alueella, ja näin osa jäästä selviää seuraavaan talveen sulamisen sijaan. Merijäätutkijat ovat käyttäneet alueesta nimitystä *nursery*, eli lastenhuone tai taimisto, mutta viime vuosina he ovat alkaneet kutsua aluetta hautausmaaksi. Iso osa jäästä ei enää selviä kesän yli, vaan sulaa ensimmäisenä vuotenaan. (NASA 2016.)

Kun kuulin ensimmäistä kertaa jään hautausmaasta, käsitykseni jäästä oli jo hetken hautonut jonkinlaista mullistusta. Tein väitöskirjaa pohjoisen kuvauksista elokuvissa ja suoritin Arctic Studies -opintokokonaisuutta tutustuakseni arktisiin alueisiin systemaattisemmin. Planeetan lämpeneminen ja sen dramaattiset vaikutukset napaseutuihin olivat ohittamaton osa arkeani, mutta sen herättämiä tunteita oli vaikea käsitellä. Se, että jäätä sulaa koko ajan enemmän kuin sitä syntyy tilalle – että jäällä voi olla hautausmaa – pakotti kiinnittämään jäähän huomiota itselleni uudesta näkökulmasta. Satelliittikuvista koostetut videot Beaufortinmeren jäästä näyttävät jään sykkivänä, kuin se liikkuisi tai hengittäisi. Kyseessä on teknologian luoma mallinnus jään käyttäytymisestä, mutta voiko sen avulla huomata jäässä jotain, mikä usein ohitetaan? Mitä jos jää on hyvin elävää ja kykenevä kuolemaan?

Monien paikkojen vuodenkiertoon kuuluu veden, lumen ja jään vaihtelu, eikä sulamisen yksinkertainen rinnastaminen kuolemaan toimi, sillä jää syntyy aina uudestaan. Ilmaston lämpenemisen aiheuttama sulaminen on kuitenkin jotain aivan

muuta. Lämmenneellä planeetalla vettä ei jäädy tai lunta pakkaudu jääksi läheskään samalla vauhdilla kuin jäätä sulaa. Sulamisen ja jäätyamisen vaihtelun sijaan jäätä on koko ajan vähemmän. Pohjoisen jäämeren hautausmaiden lisäksi muutoksessa ovat jäätiköt, ikirouta sekä kaikki niistä riippuvaiset lajit ja kulttuurit.

Kryosfääri liikkeessä

Länsimaisessa kulttuurissa jää usein mielletään liikkumattomaksi ja muuttumattomaksi, mikä toisinaan yhdistetään elottomuuteen tai kuolemankaltaisuuteen (Potter 2007, 73, 186). Bea Uusma pitää kylmää Arktista kelvottomana elämälle teoksessaan *Naparetki – minun rakkaustarinani* (2015). Elokuvan *Tunturin tarina* (2021) kertoja on yllättynyt, että jäisessä erämaassa on elämää matkatessaan Fennoskandian pohjoisosiin. Maggie Shipsteadin romaanissa *Maapallon ympäri* (2021) lentäjä Marian Graves kuvailee Antarktiksien jään ja lumipeitteen monenlaisia liikkeitä ja muutoksia, mutta ei tunnista niissä elämää.

Käsitystä jäisten paikkojen muuttumattomuudesta ja elottomuudesta ovat vuosien ajan haastaneet jään kanssa tiiviisti elävät (ks. esim. Cruikshank 2005 ja Eira ym. 2012). Planeetan lämpeneminen on myös tarkoittanut jään liikkeiden ja muutoksien kiihtymistä. Kirjailija Robert Macfarlane (2019, 362) kirjoittaakin, että kryosfääri on huolestuttavan suuressa liikkeessä.

Kryosfäärillä (*cryosphere*) viitataan maapallolla olevaan veden kiinteään olomuotoon, johon kuuluvat muuan muassa jäätiköt, routa sekä ilmakehän jää. Osa tästä jäästä pysyy kiinteänä läpi vuoden, mutta sen koostumuksessa tapahtuu jään kypsyessä

muutoksia, ja myös jäätynyt vesi virtaa, vaikkakin hitaasti. Ilmaston lämpeneminen kiihdyttää jään sulamisen lisäksi sen virtaamista: esimerkiksi itäisen Grönlannin jäätiköiden vetäytymis- ja virtausnopeudet ovat valtavasti kasvaneet (Macfarlane 2019, 357). Macfarlane (emt. 362) havainnollistaa tätä kertomalla grönlantilaisten kokemuksista, joissa heidän kylänsä äänimaaisema on muuttunut, koska viereinen jäätikkö on vetäytynyt niin kauas, että sen äänet eivät enää kantaudu kylään.

Onkin ironista, että kun (monivuotisen) jään olemassaolosta on tullut huolenaihe (ks. esim. Árnason & Hafsteinsson 2020; Cruikshank 2005; Hansson & Ryall 2017), se vasta nyt käyttäytyy tavalla, jonka monet tunnistavat eläväksi. Nopeasti sulavien ja liikkuvien jäätiköiden pulputtava vesi, jäämassojen irtoamisesta kuuluvat paukahdukset ja tömähdykset sekä sulaneen jään alta pilkottava maa-aine tuovatkin mieleen kevään merkit. Kulttuurissamme kevään merkit ovat elämän merkkejä. Monivuotiselle jälle ne ovat kuitenkin muutoksia, joista ei ole paluuta entiseen pitkään aikaan.

Lämpenemisen aiheuttama jään "eloisuus" voi saada meidät huomaamaan jään elävyyden, mutta jää on elävää, tunnistamme sitä tai emme. Monivuotisen jään elinvoimaisuuden hiljaisuus ja kuoleminen eloisuus haastaa miettimään, mitä meiltä jää huomaamatta, jos rajoitumme elämää ja kuolemaa tarkastellessamme ihmiskeskiseen näkökulmaan.

Elävyyden paljastuminen

Itse aloitin tutustumisen jäätiköihin ja napaseutuihin niissä vierailevien kokemuksista, koska ulkopuolisena se tuntui luontevalta lähestymiskulmalta (Aakkonen 2024). Yksi näistä vierailijoista on itävaltalainen Christiane Ritter, joka teoksessaan *A Woman in the Polar Night* (2019 [1938]) kuvaa vuoden mittaista matkaansa Huippuvuorille. Matkan päätteeksi hän kirjoittaa, että on katsottava sitä, kuinka kuollutta kaikki on huomataksaan sen elävyyden (2019, 215). Yksi tapa tulkita tätä on, että kuollut tarkoittaa Ritterille olomuotoa, jossa liikettä, muutoksia ja elävyyttä ei huomaa, ellei asetu rauhassa olemaan sen kanssa. Jäinen maisema ei siis olekaan kuollut, mutta tunnistaakseen jään elävyyden on tarkastelijan luovuttava ennakkokäsityksistään siitä, miltä elävä näyttää ja tuntuu.

Minä rakastuin jäähän Huippuvuoria leudommassa ympäristössä, kun asuin yksin parin viikon ajan residenssissä Käsämäellä vanhassa puutalossa 30 asteen pakkasissa. Silloin aloin kiinnittää huomiota jäähän ympärilläni. Seurasin talon takana olevan kosken jäätymistä umpeen sekä huoneeni ikkunaan kasvavan jääkerroksen leviämistä. Kylmimpänä aamuna ulko-oven sisäpuolinen lukko oli kuurankukkien peitossa.

Jäätyvä ikkuna Käsämäellä. Kuva: Kati Aakkonen 2021.

Jää ei tuntunut kuolleelta, vaan päinvastoin todella elävältä. Se liikkui ja muutti muotoaan, otti valtaansa, löysi keinoja päästä taloon sisälle. Kuvittelin, että hiljalleen ikkunaani leviävä jää kasvaisi peittämään koko talon. Siitä tulisi jäinen kotelo, jota asuttaisin. Leikittelin ajatuksella kotelon sisään jäätymisestä, vaikka en ollut todellisessa vaarassa paleltua.

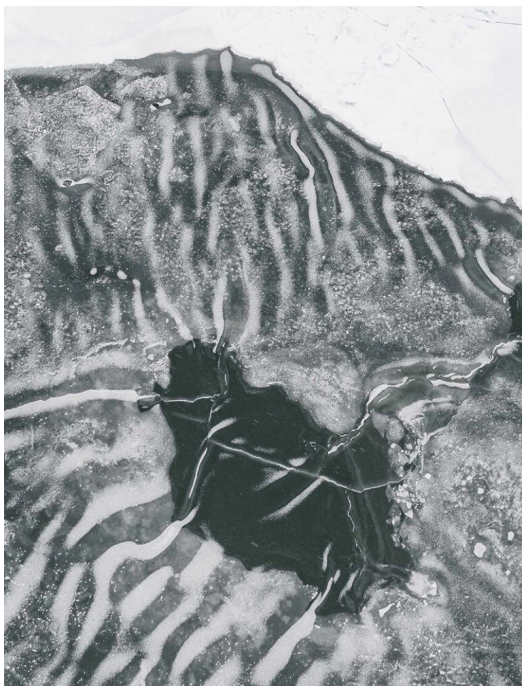
Etsin tapaa, jolla voisin antaa jään vaikuttaa minuun ilman että jäätyisin. Yksi keino oli lumoutuminen. Vaatteet ja seinät pitivät minut fyysisesti irralaan jästä, mutta annoin jään vallata huomioni ja ajatukseni. En lumoutunut vain jään kauneudesta, vaan lisäksi vahvuuden ja haavoittuvaisuuden yhdistelmästä. Jää pystyi peittämään alleen vilkkaan kosken, mutta parin kuukauden päästä jääpeite taas ohenisi ja ikkunani – siinä vaiheessa seuraavan asukin ikkuna – päästäisi taas lämmön siivilöitymään huoneeseen.

En ollut samalla tavalla kosketuksissa jään kanssa kuin pohjanmaalaisen kosken jään alle sukkelteleva koskikara tai sen rannalla jäätyneitä oksiaan kannatteleva koivu, saatikka Grönlannin rannikolta koiravaljakon kantavaa merijäättä etsivä metsästäjä tai Jamalin niemimaalla Siperiassa ravintoa lumen ja jään alta kaivava poro. Aloin kuitenkin ymmärtää

jään vuorovaikutuskumppanina. Kanssaeläjänä, jota minun kannattaisi yrittää ymmärtää. Pystyin tunnistamaan jään eläväksi, koska minulla oli mahdollisuus asettua kärsivällisesti seuraamaan sen olemista ja tekemisiä. Se taas haastoi minua ajattelemaan, mitkä asiat ymmärsin eläviksi ja kuolleiksi.

Sulamisen ja jäätymisen lomittuminen

Jää saakin pohtimaan, miten miellämme elämän ja kuoleman ja niiden välisen suhteen. Jään kohdalla en osaa nimetä selkeää rajaa elämän ja kuoleman välillä. Sulamisen ja jäätymisen vaihtelu kuuluu jään luonteeseen, joten kuoleman ja elämän selkeä irti leikkaaminen toisistaan ei ole tyydyttävä vaihtoehto. Eri vaiheiden lomittuminen näkyy esimerkiksi valokuvaaja Kiliin Yüyanin valokuvassa Alaskan Pohjoisen jäämeren rannikolta. Kuva on osa sarjaa (2022), jossa Kiliin kuvaa muuttuvia oloja Arktiksella – muun muassa keväisten lämpötilavaihtelujen vaikutusta merijäähän.

”Hiljattain muodostunutta merijäätä, ylhäältä päin nähtynä.”
Kuva: Kiliin Yüyan 2022.

Kuva on lumoava. Siinä kuvataan visuaalisesti näytävää muodostelmaa jäässä, joka on sulanut ja jäätynyt moneen kertaan. Yhdelle reunalle on muodostunut raidallista jäätä, joka näyttää tiikerin kyljeltä. Valkoiset, paksut raidat aaltoilevat sinertävän harmaata vasten. Sen vierelle on muodostunut kuvio, joka on kuin variaatio edellisestä: valkoiset raidat eivät ole niin selkeitä ja sulavasti kaartuvia, vaan kuin spraymaalilla piirrettyjä. Viivojen päällä ja lomassa on muutama ”pölyiseltä” näyttävä kohta, ja yhdellä reunalla jää on miltei kokonaan tällaista tomua, jonka lomassa jään paksuus vaihtelee aaltomaisesti. Keskellä on aukko, joka on pysynyt sulana kaikista pisimpään ja jossa ohuen jään läpi näkyy syvän vihreänmustaa vettä. Tummuutta halkovat säröt, ja päällä on muutama herkästi vedetty valkoisen sipaisu.

Ajattelen tämän edustavan jäätä hyvin. Mikään kuvassa ei ole tarkkarajaista, vaan kuviot ovat limityneitä ja paljastavat kiinteän ja nestemäisen vaihtaneen koko ajan rajakohtaa. Aaltoilevien kuviodien ja päällekkäisyyksien takia kuva ei näytä pysähtyneeltä hetkeltä, vaan jää ikään kuin väreilee ja lainehtii. Se sykkii, vaikkakin eri tavalla kuin satelliittikuvista koostettu video Beaufortinmereltä. Kiliin valokuva edustaa myös merijään sulamisen ja jäätymisen muuttumista. Merijää ei enää pysy kaikkialla edes talvikautta tasaisesti jäätynään, ja siitä on tullut epäluotettava pinta esimerkiksi Kiliin kuvaaman Alaskan asukkaille.

Jää ei pysähdy, pysy samana, se ei edes pysy jäätynään. Tämä on osa jään luonnetta ja tekee siitä haavoittuvaisen. Planeetan lämmitessä jäällä on koko ajan huonommat mahdollisuudet kuroa reunojaan kiinni toisiinsa kohdissa, joissa sulaminen luo säröjä ja aukkoja. Lopulta niitä mahdollisuuksia ei ehkä ole ollenkaan.

Jään äärellä

Pidän tärkeänä jään äärellä olemista – oli kyse jääpeitteestä tienvarsien ojissa tai merissä, puuston lyhtypylväiden jääpuikoista tai Antarktiksien syvyyksien miljoona vuotta vanhasta jäästä – ja surisin valtavasti, jos (kun) en voisi enää tehdä niin. Elämäni ja kulttuurinen identiteettini eivät kuitenkaan ole riippuvaisia jäästä. Sen menettäminen ei iskisi samalla tavalla olemassaoloni ytimeen kuin jään kanssa sa-

tojen vuosien ajan vuorovaikutukseen oppineille. On kuitenkin myös minun vastuullani puhua jäädä, koska nimenomaan länsimainen elämäntapa on aiheuttanut jälle tuhoisan ilmaston lämpenemisen.

Kiliin valokuvassa jää on sulanut ja jäätynyt tavoin, joissa näiden rajaa ei voi osoittaa. Sulamisen ja jäätyminen lomittuminen on ominaista jäälle, ja ehkä siksi monien meistä on ollut vaikea huomata tasapainon keikahduksen tuhoisuus. Jos jäätä aina sulaa, milloin ylitetään vaihe, jossa se voidaan julistaa kuolleeksi? Jään vaiheita ei voi selkeällä rajalla leikata irti toisistaan: jään sulamisen ja jäätyminen yhteen kietoutuneisuus ei päästä tarkkailijaa helpolla, vaan mielessä on pidettävä kahteen suuntaan vetävät voimat, veden kiinteytyminen ja nestemäiseksi muuttuminen. Jään katoaminen tarkoittaisikin yhdenlaista yksinkertaistumista: ei ole enää kiinteän ja nestemäisen lomittumista, vaan pelkkää nestettä.

Lähdin kirjoittamaan esseetä jään kuolemasta, mutta toistuvasti päädyin ihmettelemään sitä, miten elävää jää on. Se, kuinka vaikeaa minun oli kirjoittaa jään kuolemasta, paljastaa, että kuolemakäsitykseni ei ollut syntynyt koskemaan jäätä. Samaan aikaan jään ajattelu vie ajatukset nopeasti kuolemaan, koska jää ei selviä lämpenevällä planeetalla. En tässä esseessä pyri määrittelemään jään eksaktia kuoleman hetkeä, vaan vakuuttamaan lukijan jonkin sellaisen elävyydestä, mikä usein mielletään elottomaksi. Olen tahallani pitäytynyt tiettyssä epämääräisyydessä esseetä kirjoittaessani. En esimerkiksi ole erotellut sitä, puhutaanko jään kuolemasta yleisesti, vai koskeeko kuolema nimettyjä ja rajattuja jään ilmentymiä, joiden pienentymistä ja katoamista voidaan seurata tarkasti. Vai onko kyseessä kenties enemmän kulttuurisen jään kuolema, eli samalla kun jäätä on vähemmän ja se katoaa joistakin paikoista kokonaan, käsitykset, myytit ja tarinat jäädä muuttuvat ja katoavat? Epämääräisyys ja keskeneräisyys saivat minut valitsemaan tekstilajikseni esseen, jossa on mahdollista antaa alun kysymyksen johtaa lopulta vain uusiin kysymyksiin.

Varmuudella voin sanoa, että jää on hyvin elävää ja että lämpenevä planeetta on tehnyt jään elämästä hyvin uhattua. Onkin tärkeä puhua siitä, että ihminen on saanut aikaan massiivisen ja peruuttamattoman sulamisen. Kuolema kuuluu luontoon, mutta monivuotisen jään kohdalla sulamisessa – jään hau-

tausmaissa – kyse on ihmisen toiminnan seurauksista. On mahdollista, että planeetalla jälleen joskus on miljoona vuotta vanhaa jäätä, mutta ihmiskunta ei välttämättä ole sitä enää näkemässä.

FM Kati Aakkonen on väitöskirjatutkija Jyväskylän yliopistossa Nykykulttuurin tutkimuksen oppiaineessa. Väitöstutkimuksessaan hän pureutuu suomalaisten elokuvien tapoihin kuvata pohjoista ja esseissään hän on käsitellyt viime aikoina matkoja kylmiin paikkoihin, sukupuolta ja pelottavaksi kuvattua luontoa.

Kirjallisuus

Aakkonen, Kati (2024) "Avasin suuni ja annoin jäätikön virrata minuun" – matkat napaseuduille, valkoiset naiset ja kylmyys. *Mustekala*. <https://mustekala.info/avasin-suuni-ja-annoin-jaatikon-virrata-minuun-matkat-napaseuduille-valkoiset-naiset-ja-kylmyys/> (haettu 14.1.2025).

Árnason, Arnar & Hafsteinsson, Sigurjón Baldur (2020) A Funeral for a Glacier: Mourning the More-Than-Human on the Edges of Modernity. *Thanatos* 9:2, 46–71.

Cruikshank, Julie (2005) *Do Glaciers Listen? Local Knowledge, Colonial Encounters, and Social Imagination*. Seattle: University of Washington Press.

Eira, Inger Marie Gaup, Jaedicke, Christian, Magga, Ole Henrik, Maynard, Nancy G., Vikhamar-Schuler, Dagrun & Mathiesen, Svein D. (2013) Traditional Sámi Snow Terminology and Physical Snow Classification; Two Ways of Knowing. *Cold Regions Science and Technology* 85, 117–130.

Hansson, Heidi & Ryall, Anka (2017) Introduction: Environmental, Exotic, Everyday Arctic. Teoksessa Hansson, Heidi & Ryall, Anka (toim.) *Arctic Modernities: The Environmental, the Exotic and the Everyday*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 1–13.

Macfarlane, Robert (2020 [2019]) *Underland: A Deep Time Journey*. London: Penguin Books.

- NASA (2016) *Arctic Sea Ice Age 2016 with VO from Walt Meier*. <https://svs.gsfc.nasa.gov/12403> (haettu 14.1.2025).
- Potter, Russell A. (2007) *Arctic Spectacles: The Frozen North in Visual Culture, 1818–1875*. Seattle: University of Washington Press.
- Ritter, Christiane (2019 [1938]). *A Woman in the Polar Night*. London: Pushkin Press. Kääntänyt Jane Degras.
- Shipstead, Maggie (2024 [2021]) *Maapallon ympäri*. Helsinki: Otava. Suomentanut Kaisa Sivenius.
- Tunturin tarina* (2021). Ohj. Marko Röhr. MRP Matilla Röhr Productions.
- Uusma, Bea (2015 [2013]) *Naparetki – minun rakkaustarinani*. Helsinki: Like. Suomentanut Petri Stenman.
- Yüyan, Kiliii (2022) *Beyond the Horizon. Emergence*. <https://emergencemagazine.org/gallery/beyond-the-horizon/> (haettu 14.1.2025).